

До питання системної організації термінології

Світлана Дружбяк

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: svi44@yandex.ru

Марія Кошляк

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: translator.lviv@gmail.com

The article views the main approaches to the systematization of terminology. Its criteria have been determined. The facets of terminological system have been analyzed, in particular, peculiarities of formation, features and types.

Ключові слова: система, термінологія, терміносистема, термін.

Вступ

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки спостерігаємо значне зацікавлення лінгвістів проблемами галузевих терміносистем, що пояснюємо зростаючим потоком наукової і технічної інформації, процесами інтеграції в суспільстві, міждисциплінарними зв'язками, активними процесами термінотворення. З огляду на це, проблеми теорії термінології були об'єктом інтенсивного дослідження учених [2, 3, 4, 6, 10, 11, 13, 16 та ін.]. Ці та інші розвідки у термінологічній царині створили теоретично-методологічну основу для подальшого вивчення окремих терміносистем, особливостей їхньої побудови, закономірностей і тенденцій розвитку. Однак, незважаючи на значні напрацювання, окремі аспекти в термінознавстві й досі залишаються дискусійними, а саме питання побудови терміносистем й процесів формування термінології, чинники, які впливають на її становлення й розвиток, що свідчить про актуальність цих проблем.

Зважаючи на те, що наука все більше тяжіє до вивчення своїх об'єктів як системи [178], цей підхід застосовується і в термінології.

Мета пропонованої праці полягає в з'ясуванні принципів системної організації термінології, її відмінностей від інших систем.

У науковій літературі подано багато визначень системи (від грец. *systema* – складене із частин ціле, неподільне), однак, на наш погляд, в основі кожного відображене її філософське розуміння, оскільки воно є загальнонауковим і загальнозначущим. За філософським енциклопедичним словником, «система – це множина елементів, що існують у відношеннях і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність» [19: 336]. Ключовими поняттями виступають «множина» та «елемент». Множина – це клас, сукупність об'єктів, а елементи – об'єкти, які утворюють цю множину. Філософське розуміння системи передбачає такі її головні ознаки:

1) відносна неподільність елементів; 2) ієрархічність; 3) структурність.

Дослідження такого складного об'єкта, як система, зважаючи на різнобічність і складність її пізнання, а також відмінності в цілях, способах та завданнях зумовлює існування конкретних визначень цього поняття в кожній науковій сфері.

Беручи за основу це твердження, розглянемо поняття «мовна система». Вона, за твердженням дослідників, є «множиною мовних елементів будь-якої природної мови, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і створюють певну єдність і цілісність. Кожен компонент мовної системи існує не ізольовано, а лише в протиставленні до інших її компонентів. Тому він розглядається, виходячи із його ролі в складі мовної системи, тобто у світлі його значущості (функціональної релевантності)» [1: 452].

У системності термінології першочергово необхідно звернути увагу на те, що саме поняття "термінологія" багатозначне, адже мовознавці розрізняють: 1) сукупність або деяку невизначену кількість термінів-слів взагалі; 2) спеціальну лексику певної галузі знання (економічна термінологія, філософська тощо); 3) учення про утворення, склад та функціонування термінів взагалі; 4) учення про утворення, склад та функціонування термінів певної галузі знання, що вживаються в певній мові, та їх еквівалентів в інших мовах; 5) загальне термінологічне вчення [16: 14].

У термінознавстві є також чимало визначень терміносистеми. Д. С. Лотте, який вперше дослідив питання системності термінології, підкреслював, що її системність вимагає виконання таких умов: 1) термінологічна система повинна ґрунтуватися на класифікації понять; 2) ознаки й поняття, які підлягають термінологічній номінації, необхідно виділяти на основі класифікаційних схем; 3) слова повинні відображати спільність термінованого поняття з іншими та його специфіку [9]. Дослідники вказують також на те, що термінологія має у своїй системній організації суттєві відмінності від загальнолітературної мови [5: 72]. Система термінології виступає як «складна динамічна стійка система, елементи якої відібрані за певними правилами лексичні одиниці певної природної мови, структура якої ізоморфна зі структурою логічних зв'язків між поняттями спеціальної галузі знання чи діяльності, а функція полягає в тому, щоб слугувати знаковою (мовною) моделлю цієї галузі знання чи діяльності» [10: 42]. За твердженням інших учених терміносистема – «це внутрішньо організована сукупність елементів-термінів, пов'язаних стійкими

відношеннями» [12: 9]. Як бачимо, наведені визначення базуються на тих чи інших ознаках термінології.

Традиційно, в лінгвістиці будь-яка термінологія визнається системою [4, 161], тому здійснюються спроби дослідження її системних ознак та характеристик. За словником лінгвістичних термінів Д. І. Ганича та І. С. Олійника, термінологія – це «[...] система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя» [3: 305]. Ключовою позицією для дослідження термінології як системи є те, що: «Випадкового скупчення термінів, системно не пов'язаних і не організованих, не має жодна галузь виробництва чи техніки, жодна галузь науки чи управління, тому що в будь-якій названій сфері предмети і їхні ознаки співвіднесені й пов'язані, системно організовані в поняття тієї чи іншої галузі. Термінологія є системною, насамперед тому, що системний світ, окремі сфери якого вона, термінологія, відображає й обслуговує» [4: 78].

Однак деякі вчені [9, 10] вважають, що термінологія тільки тоді становить терміносистему, коли вона піддається свідомому впорядкуванню, систематизації і корекції. Розрізняють термінологію як неупорядковану сукупність термінів і терміносистему як впорядковану, кодифіковану термінологію певної галузі знання чи діяльності.

По-різному дослідники розглядають і характер формування терміносистем. Тут представлено два діаметрально протилежні погляди: одні вчені вважають, що терміносистеми формуються за законами природної мови: «Виникнення нових термінів відбувається за тими самими законами, що й виникнення нових слів загальнонаціональної мови» [15: 29]. На думку інших учених, «терміни не виникають, не з'являються, а створюються [...] термінологічна діяльність у наш час – цілком свідомо мовна діяльність» [18: 57]. Вважаємо, що для термінології характерні обидва шляхи формування, якщо розглядати її в діахронії: перший – на етапі зародження та становлення, другий – на сучасному етапі розвитку й удосконалення.

Дискусійні також передумови системності термінології. Одні дослідники вважають, що підставою для системності може слугувати змістовий або семантичний фактор [2, 8]. Вони зауважують, що системність термінології базується на логічній схемі понять, і розглядають термінологію як сукупність спеціальних найменувань, об'єднаних у терміносистему, що відображає категоріальний апарат конкретних наук, наукових напрямків тощо. Інші стверджують, що такою передумовою є лінгвальний фактор [20: 33], і роблять основний акцент на морфологічні, словотвірні, лексико-семантичні системні зв'язки між термінами як елементами певної системи.

Терміносистема як один із видів абстрактних систем має низку ознак, які можна визначити як загальносистемні, логічні та лінгвістичні [9: 120]. До загальносистемних належать її цілісність,

відповідність суми частин цілому, стійкість. До логічних – структурність, до логіко-лінгвістичних – зв'язаність. Розрізняють змістовно-мовну й формально-мовну зв'язаність терміносистем [9: 121]. Змістовно-мовна зв'язаність відображає логічні зв'язки між одиницями терміносистеми, такі як родовидові відношення, відношення частини і цілого, зв'язку причини і наслідку, відношення об'єктів і їхніх ознак тощо. Змістовно-мовна зв'язаність терміносистем реалізується в різних виявах формально-мовної, інакше – її лінгвістичної зв'язаності, наприклад: утворення похідних термінів на базі первинних кореневих, вираження антонімії, градації тощо.

Визнаючи терміносистеми знаковими моделями певних спеціальних галузей, дослідники виділяють такі типи цих моделей:

- 1) за величиною і кількістю елементів – великі та малі;
- 2) за стійкістю до зовнішніх впливів – закриті та відкриті;
- 3) за принципом організації – однорівневі, ієрархічні та багатоаспектні [11: 189].

Отже, терміносистемою вважаємо співвіднесену з певною сферою професійної діяльності людини сукупність термінів, які є найменуваннями наукових понять, пов'язаних між собою на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному та граматичному рівнях [6, 7]. Термінологію розглядаємо як підсистему лексики загальноживаної мови, що забезпечує здійснення спеціальної фахової комунікації та має логічні, ієрархічними, морфологічні, семантичні, синтаксичні і словотвірні відношеннями між елементами.

Залишаючись актуальною, проблема вивчення термінології як системи набуває нових аспектів дослідження. Сучасний стан аналізу термінології вимагає не лише розуміння її устрою, а й всебічного дослідження принципів її функціонування та розвитку, що, безперечно, становить перспективи подальших наукових розвідок.

Література

1. Анастасьєва Д. С. Інтертекстуальні зв'язки «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко / Д. С. Анастасьєва // Вісн. Донец. нац. ун-ту. Сер. Б. Гуманіт. науки. - 2011. - № 1. - С. 13-17.
2. Бульгіна Т. В., Крылов С. А. // Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Гл. ред. В. Н. Яйцева / Т. В. Бульгіна, С. А. Крылов. – М.: Научн. изд-во "Большая Российская энциклопедия", 1998. – С. 452.
3. Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 182 с.
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

5. Головин Б.Н. Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.

6. Григор'єва О. Вивчення семантики термінів на основі їх системної організації / Ольга Григор'єва // Філологічні науки: зб. наук. праць, 2013. - №13. – Полтава. – С. 70-74.

7. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Тарас Романович Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 174 с.